

INHOUD

HET JAAR 1 9

Het eerste jaar der Bataafse vrijheid • Gy zyt vry! Gy zyt gelyk! • Broeder?
Burger is al mooi genoeg! • Bevrijdingsfeest, 5 maart 1795

50 JAAR EERDER 29

De geboorte van Eise • De onstuitbare opkomst van een ambachtsfamilie •
Een vader met twee rechterhanden

CIJFERS EN LETTERS 50

Op de dorpsschool • Stadse boeren • Volgens Bartjens • Binnenspelen •
Een wolkammersknecht met een wiskundeknobbel • Menselijke computers •
Meten is weten • Newton in Nederland • $E=mv^2$

1:1.000.000.000.000 107

Eises huis De Ooievaar • Mijne gelievkoosde Astronomie • Een kamerbrede
kennismachine • Een klok boven de bedstee • Tandwielen van drie meter
doorsnee • Duisenden van Menschen uit alle Weerelddeelen • Een groot
getal bewegingen voorwaar!

BESTUURDER IN OORLOGSTIJD 157

Eise gaat in de politiek • Verlichte volksverheffer • Het begin van het einde van de prins • Monarchale illusies • Willem de Geweldenaar • Slag bij Vreeswijk • De invasie van de Pruisen • Eise wordt politiek vluchteling

EEN TREURIGE GROTE VACANTIE 203

Sluiproute bij maanlicht • Dissident in Duitsland • Een koepel met Ronde Glaasjes • Ik hoop niet dat Se So Sullen worden behandeld als ik • Eises nieuwe fabriek • 381 dagen in de cel • Een verknipt heelal • Eises vonnis

VOLKSVERTEGENWOORDIGER IN DE REVOLUTIEJAREN 235

Het uur U • Een revolutie die riekt naar winkel en werkplaats • Eerlykheid, Kunde, en erkende Vaderlandsliefde • Ik beloove plegtig • Werken in de Rekenkamer • Plan tot een universiteit voor de moderne tijd • Eise bouwt aan de parlementaire democratie

HET PLANETARIUM ALS TELETIJDACHINE 264

Vader en zonen • Terug naar de stad • De koning op bezoek • Eises einde • Het planetarium, monument van een man en een familie

NAWOORD 294

NOTEN 301

LITERATUUR 354

AFBEELDINGEN 360

REGISTER 362

HET JAAR 1

HET EERSTE JAAR DER BATAAFSE VRIJHEID

10 januari 1. Of – volgens de in datzelfde revolutiejaar 1 in Nederland afgeschafte jaartelling van het eeuwenoude geknechte leven van vóór de revolutie: 10 januari 1795. In de snijdend koude ochtend van die zaterdag de 10de januari in het jaar 1 trekt een enorme Franse troepenmacht bij Bommel de stijfbevoren Waal over.¹ Rijen en rijen voetsoldaten verplaatsen zich in een breed geformeerd en dicht bemand *bataillon carré* over 150 meter volstrekt onbeschut ijs, recht in de loop van de getrokken geweren op de oever aan de overkant. De voorste linies vangen het vijandelijk vuur op. Mannen die achter de tientallen gevallen nog overeind staan schuiven door naar de leeggevallen plekken en de linies marcheren voorwaarts, tegen de salvo's in, over de doden heen, doorstotend als een ten dode opgeschreven dommekracht, een menselijk breekijzer voor de langgerekte colonne infanteristen die achter hen volgt.² In het kielzog van die enorme Franse troepenmacht volgt het Bataafse legioen van Nederlandse patriotten: politieke vluchtelingen, die sinds de door Willem v gearrangeerde Pruisische militaire invasie van Nederland ter bezegeling van de door hemzelf begonnen burgeroorlog van de jaren 1786 en 1787 massaal noodgedwongen in Frankrijk hebben geleefd, acht jaar lang. Ze komen Nederland bevrijden van de Vijfde Willem, prins van Oranje-Nassau. Die was zodra de brede rivieren van het oneindig laagland opvroren meteen begonnen zijn geld en kostbaarheden naar Engeland te verschepen. Nog voordat de Franse troepen en het Bataafse legioen nu goed en wel de Waal zijn overgestoken verwittigt Willem raadpensionaris Van de Spiegel dat hij Nederland gaat verlaten daar hij vreest te zullen worden onthoofd, net als de koning van Frankrijk. 'Ik vroeg hem, waar zijn courage was, die hij in de troubles van 1786 en 1787 getoond hadt',

verklaart de raadpensionaris nadien laatdunkend over de bangelijke reactie van prins Willem op de opmars van de Franse legermacht.³

Op 11 en 12 januari marcheren de Fransen vanaf de overkant van de Waal verder noord- en westwaarts. Op 13 januari varen elf vrachtschepen volgestouwd met Willems bezittingen van het Scheveningse strand naar Engeland.⁴ Op 14 en 15 januari staan de Fransen aan de Rijn en aan de Lek en slaan Willems Engelse militaire bondgenoten massaal op de vlucht. Op 16 januari annexeren de Fransen zonder een schot te hoeven lossen de door de Engelsen halsoverkop verlaten Grebbeberg. Op zaterdag 17 januari trekken de Fransen ongehinderd Arnhem binnen. Op zondag 18 januari bevrijden de Fransen de stad Utrecht zonder slag of stoot. Ze worden feestelijk verwelkomd door een menigte dolblijve burgers met rood-wit-blauwe linten.⁵ Diezelfde dag nog bereidt Amsterdam zich voor op het vreedzaam binnenlaten van de Fransen en neemt Willem in Scheveningen de boot naar Engeland, het land van zijn neef koning George III. Met zijn beide zonen – Willems vrouw Wilhelmina, de zuster van de koning van Pruisen, was 's ochtends in alle vroegte al sloop gegaan – en met een allerlaatste reeks kisten vol kledingstukken en kunstwerken, porselein en zilverwerk, archiefstukken en muntgeld, aangevoerd vanuit Willems paleis Noordeinde naar het Scheveningse strand, op achttien karren. Het stormt die dag hard. Maar prins Willem wil zo spoedig mogelijk vluchten en heeft geen tijd om te wachten op beter weer. Aan boord van het hevig deinende vissersschip schrijft Willem vlak voordat het anker wordt gelicht de in Den Haag achtergebleven raadpensionaris snel een laatste brief, om te melden dat hij de onderhandelingen over de vredesvoorwaarden niet wil afwachten en klaar voor vertrek in zijn kooi ligt. 'Ik vrage excus voor het slechte schrift' ontwart Van de Spiegel in het gekrabbel van de prins, dat even heftig op en neer deint als de gevaarlijk hoge golfslag op die gure winterdag. Nederland zal Willem nooit meer terugzien.

Terwijl de vlucht van de Vijfde Willem wordt gevierd in een stroom aan vliegende blaadjes gevuld met vrolijke spotprenten en felle hekelschriften aan het adres van 'onze Lilliputsche Vorst van Nassau, of liever, Pasja van Engeland' roepen de Nederlandse patriotten op maandag 19 januari de revolutionaire Bataafse republiek uit.⁶ Een geweldige geestdrift breekt uit in heel het land. Op de Amsterdamse Dam wordt een symbolische Vrijheidsboom geplaatst, net als op talloze andere stadspleinen en dorpsbrinken. Feestende burgers trotseren

Wilt Edle Gestenge - 1795

Ick hebbe vanden heer Van Engelen vernomen
dat van Carpo ontvingers, Ick hebbe na dat
hij is geweest de toe Officieren gesproken den
Schaapman Vande Poel, Ik ende omphuis me van der
niet van twissiden, Maar wil dus niet aan dat men
in geen haare komen kan dan in Englant en ganes
domis ten opzich, kan men niet vernemen wegen om
in de de Dobbom in een ongewone van tuit, ind of voo
ting van den witslag van de Commissie van Heere Edle
Groot Mogende anden Franche Generaal, die myns bedrags
niet beloken zulde aankomt dat Franche in I Hague, Ik
zal dus na en de Engelse Heere in een roo doorloft
my Begrevent, een van I Schiedt Schepen die Ik vernem

Dat te Plymouth moet een Ik hoop vrees van die
Schepen in de milten was of de aangekomen te
van alle ~~officieren~~ Franche thom die seggen te
de rase Caers voo het blichte Schiedt, ind de Schep
ve legende ind de Kooy, en de rase vrees met eeloting
Wilt Edle Gestenge Heer
In de Poel
de Dobbom Heere
Voo het stand van
Scheveningen
den 18 Januari 1795
Ik hoop als de gelykheit het vrees te den
des Proriaten of in I tting te vrees te den vrees
Van den witslag deschevenen afgeand een Commissie

Brief van Willem v aan Van de Spiegel. Strand van Scheveningen, 18 januari 1795. Geschreven in de kooi van het deinende schip.

de winterkou om het aanbreken van een nieuw tijdvak te vieren met het luisteren naar politieke toespraken en met het zingen van strijdlustige liederen.⁷ Bekende politiek geëngageerde schrijvers als Wolff en Deken, die Nederland waren ontvlucht omdat de prinsgezinde perscensuur het uitgeven van hun werk sinds 1787 onmogelijk had gemaakt, bejubelen de bevrijding vanuit hun Franse wijkplaatsen in triomfantelijke dichtbundels.⁸ Nieuws over de voortgang van de politieke omwenteling wordt verspreid over heel het land, via een hausse aan speciale krantenedities en nieuw opgerichte kranten, van de overal gelezen *Amsterdamsche Extra-Courant* en de grootstedse *Bataafsche Vrouwe Courant* tot de radicale *Voorheen Nederlandsche, nu Vaderlandsche Courant* – een herstart van de sinds 1787 verboden *Nederlandsche Courant*, door de op vrije voeten gestelde patriotse krantenuitgever die tot de opheffing van de prinsgezinde perscensuur jarenlang had vastgezet.

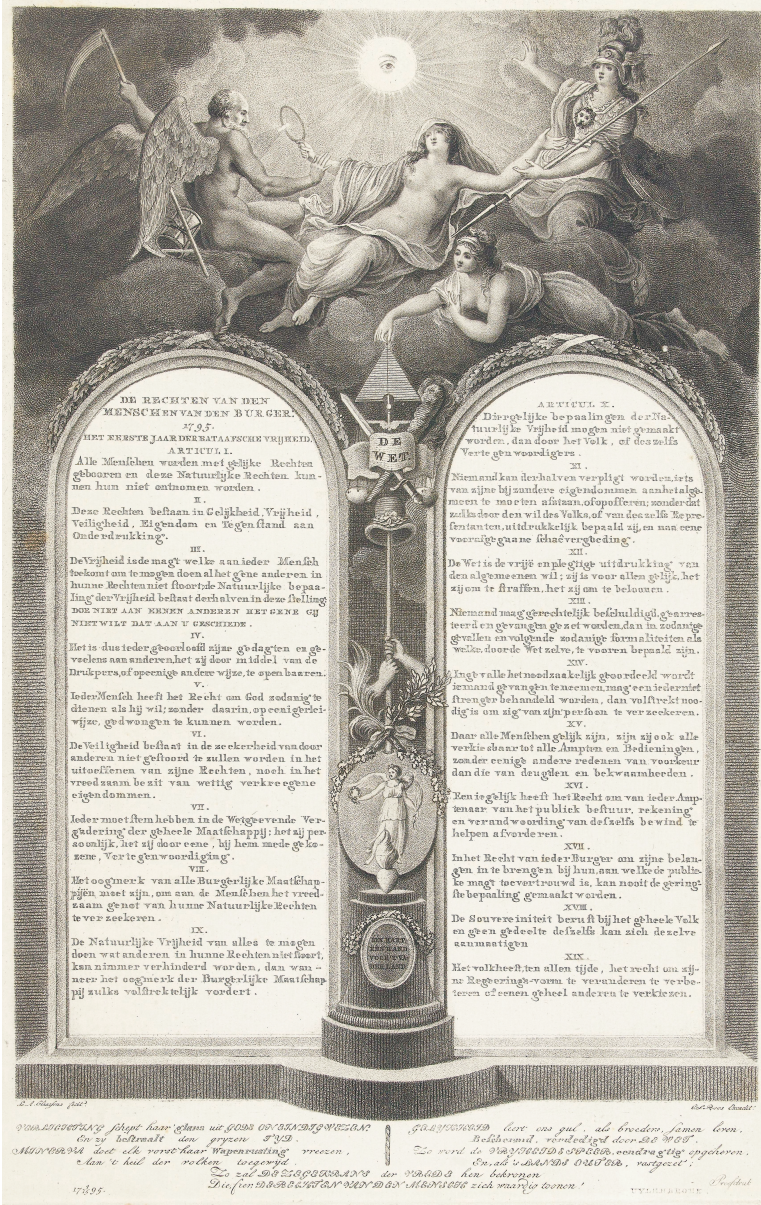
Het intense enthousiasme over de vlot verlopen omwenteling dempt zelfs de kritiek op de onbestaanbare afkoopsom van honderd miljoen gulden die de Fransen die winter weten af te dwingen als schadeloosstelling voor 's lands vurig gewenste bevrijding, want verreweg de meeste burgers storten zich veel liever op de vraag hoe ze vanaf nu hun nieuwverworven vrijheid het best en het snelst waar kunnen maken. Daags na de omwenteling mobiliseren de patriotse voorstanders van democratische verkiezingen en gelijke rechten voor alle burgers hun krachten in plaatselijke revolutionaire comités die in actie komen tegen het sinds eeuwen voldongen feit dat de staat is gestut op geen enkel ander politiek ideaal dan macht. In een land dat nog nooit democratisch gekozen bestuurders heeft gekend gaan deze mensen zich sterk maken voor de invloed van zo veel mogelijk burgers op de politiek. Alle stadsbestuurders en alle gewestelijke bestuurders worden in de maanden januari en februari per direct afgezet. In afwachting van de allereerste echte verkiezingsrondes worden de naar huis gestuurde regenten alvast vervangen door vanuit de comités aangewezen voorlopige volksvertegenwoordigers. Onder deze eerste lichte revolutionaire politici bevinden zich meteen heel veel nieuwe gezichten uit families die nooit eerder hadden kunnen doordringen tot regentenkringen. Zelfs voormalige tweederangsburgers als katholieken en protestantse dissidenten kunnen nu voor de allereerste keer in de geschiedenis plaatsnemen in de raadszetels. Dankzij deze radicale personele vernieuwing waait er die winter een waarlijk revolutionaire wind door de Bataafse republiek.

In dat opgewonden jaar 1 drijft de onstuitbare patriotse energie op een breedgedragen geloof in de maakbaarheid van een rechtvaardiger staat en een rechtvaardiger samenleving. Er heerst een ongebreideld optimisme over de slagkracht van de democratische revolutie in het hier en nu. Blakend van zelfvertrouwen roepen de nieuwe volksvertegenwoordigers in het eerste jaar der Bataafse vrijheid meteen een met het onvrije verleden brekende gloednieuwe democratische tijdrekening in het leven die in één klap ook de exclusief-christelijke jaartelling afschaft. Zelfs de kranten durven het aan de geschiedenis met het jaar 1 van voren af aan van start te doen gaan. Elk mens is vrij geboren, iedereen is gelijk, alle mensen worden broeders, het is het jaar 1. Er komt ook een nieuwe kalender, aangezien de oude een erfenis is van het Romeinse keizerrijk en maandnamen heeft die verwijzen naar goden en despoten: maart komt van oorlogsgod Mars, juli komt van tiran Julius Caesar, augustus komt van alleenheerser keizer Augustus – dat wordt nu gekwalificeerd als dictatoriaal en ondemocratisch en vervangen door politiek en religieus gezien neutrale natuurtermen, als hooimaand en oogstmaand, zaaimaand en slachtmaand. Sociale omgangsvormen worden eveneens gedemocratiseerd, het blijkt een beweging van onderaf, de egalitaire aanspreekvormen Medeburger en Medeburgeres zijn niet alleen te vinden in overheidspublicaties, in kranten, in tijdschriften, ze worden ook vol overtuiging gebezigd in het leven van alledag, in brieven, in dagboeken, in het bewust anti-elitaire spraakgebruik in de winkels en op straat.

De eerste maand van het jaar 1 is nog niet eens om als er door de nieuwe vertegenwoordigers van het volk van Holland een officiële *Verklaring van de Rechten van de Mens en Burger* wordt afgekondigd. Die fundamentele beginselverklaring ademt ideeën van Locke, van Rousseau, van Jefferson ook. Het is geen ideologisering van wat vroeger is geweest. Het is een visie op wat vanaf nu kan. Er worden wereldwijd wel meer *Verklaringen van de Rechten van de Mens en Burger* afgekondigd in deze tijd. Ieder land dat zo'n manifest opstelt over vrijheid en gelijkheid voor alle mensen legt zichzelf vanaf dit moment in de geschiedenis tot op de dag van vandaag én morgen de historische taak op om het echte leven werkelijk te doen overeenstemmen met de beleden democratische beginselen. Vooral in het Nederland van de Bataafse republiek zal het manifest binnen enkele jaren aanleiding geven tot een aantal verbluffend concrete maatregelen op het gebied van burgerrechten. Niet iedereen

is hierna vrij en niet alle mensen zijn hierna gelijk. Maar gezien het feit dat de revolutie in het jaar 1 begon bij nul – en een generatie later onder koning

Verklaring van de Rechten van de Mens en Burger. 1795.

Willem I weer terug was bij af – zijn in de Bataafse republiek in dat eerste jaar der Bataafse vrijheid reuzenstappen gezet. Alle burgers worden voor de wet gelijk verklaard. De standenmaatschappij wordt afgeschaft, waardoor de geprivilegieerde positie van de adel in politiek, bestuur en rechtspraak verdwijnt. Het exclusieve gildewezen met zijn economische monopolies voor een bevoorrechte groep ambachtsmeesters wordt opgeheven. Discriminatie van religieus andersgezinden is voortaan verboden en dat biedt fundamenteel nieuwe kansen aan zowel protestantse dissenters en katholieken als joden. Een scheiding van kerk en staat wordt uitgeroepen. En er komt een grondwet. De allereerste grondwet in de Nederlandse geschiedenis.

Omdat de patriotten door het volk gekozen bestuurders willen voor hun stad, gewest en natie gaan de revolutionaire comités bovendien zo snel mogelijk aan de slag met het realiseren van de allereerste verkiezingen in de geschiedenis van Nederland. Ze vergaderen over wie er mag stemmen en over op wie er gestemd mag worden en over op welke manier de volksstem het best kan worden uitgebracht. Bij het aanbreken van de lente van het jaar 1 begint het experiment van de Nederlandse democratie. Het revolutionaire kiesreglement van de patriotten stelt meteen vrijwel net zo'n groot percentage mensen in staat om te stemmen als de wet op algemeen stemrecht van 1917, en pakt daarmee vele malen democratischer uit dan het kiesreglement van Thorbecke, de deftige liberaal die stemmen beschouwde als een gunst, niet als een recht.⁹ In de aanloop naar de eerste nationale verkiezingen, die de Bataafse republiek in de daaropvolgende jaren de Europese primeur zullen gaan bezorgen van een parlement met én protestantse én katholieke én joodse parlementariërs, kunnen in het jaar 1 alle mannen van twintig jaar en ouder – waarmee net als in 1917 alsnog de helft van de volwassen bevolking in één penningstreek het stemrecht was ontzegd – ongeacht de hoogte van hun inkomen – mits de heren niet van de armenzorg leefden – en ongeacht de vraag of ze kunnen lezen en schrijven alvast hun stem uitbrengen voor nieuwe stadsbesturen en voor nieuwe provinciale besturen, om te beginnen in het noorden van het land. Onder de 68 voor de allereerste keer democratisch gekozen volksvertegenwoordigers die op 23 juni 1795 tekenen voor het in de praktijk brengen van de beloften van de Bataafse revolutie bevindt zich in het revolutiejaar 1 planetariumbouwer, wolkammer, hoofdtekenwonder, wereldverbeteraar, en pas teruggekeerde politieke vluchteling Eise Eisinga.

GY ZYT VRY! GY ZYT GELYK!

Het land van Eise liep jaloersmakend voorop met kwiek georganiseerde democratische verkiezingen, die in Holland en Zeeland en in Utrecht en Gelderland pas vele maanden later werden gerealiseerd. Toch was het juist in Friesland niet meteen feest geweest, in dat memorabele eerste jaar der Bataafse vrijheid. Want het grote nieuws over de vlucht van de prins van Oranje vanuit Scheveningen en de oprichting van de Bataafse republiek in Amsterdam had de patriotten in het volledig ingesneeuwde Friesland pas zeven lange dagen na dato bereikt. De vrieskou was vroeg ingevallen die winter. Halverwege november vroom het 's nachts plotsklaps al zo gemeen dat 's ochtends 'de beesten stonden te beven van de koude in de weide' omdat ze niet tijdig binnen waren gezet – en in de navolgende dagen bleek zelfs binnen de stallen alles genadeloos te verijzen.¹⁰ Met kerst kelderde het kwik opnieuw, nu tot min 11, om vervolgens tot weken na de jaarwisseling continu ver onder het nulpunt te blijven steken – en de roemruchte Waterlinie binnen de kortste keren *kalt* te stellen voor het op de zuidoever van de Waal bivakkerende Franse leger, dat de Waal, Rijn en Lek overstak om in negen dagen door te stoten naar de grootste stad van het land. Op het moment dat Arnhem en Utrecht waren bevrijd en de revolutie zich in Amsterdam voltrok was het hoge noorden van het land vanwege de aanhoudende bevroering van alle nergens verharde landwegen en alle kleine en grote binnenwateren plus de zware ijsgang op de Zuiderzee al wekenlang compleet onbereikbaar. En daags nadat op maandagochtend 19 januari in Amsterdam de Bataafse republiek was uitgeroepen begon het kwik ook nog eens aan een ijzingwekkende vrije val, eerst tot min 13, de dag erna tot min 14, de dag daarop tot min 15, tot op vrijdag 23 januari door verbijsterde meteorologen min 17 werd gemeten. Geen huis kon meer worden verwarmd in de Nederlandse toendra die – terwijl niemand in het noorden het wist – aan het begin van die week de Bataafse republiek was gaan heten. Toen op zaterdag en zondag het kwik in de koudemeters zowaar een paar graden omhoogkroop bond in het patriotse zenuwcentrum Kampen aan de IJssel een kordate koerier de houten doorlopers onder. Met de alweer vijf dagen oude speciale revolutie-editie van de *Amsterdamsche Extra-Courant* schaatste die anoniem gebleven held bij min 12 naar Leeuwarden, om na een barre tocht van meer dan honderd kilometer in de nog steeds snijdende vries-

kou Friesland eindelijk op de hoogte te brengen van de politieke omwenteling die zich tijdens deze permafrost in het westen van het land had voorgedaan.

Daam Fockema, een jonge Dokkumer burgemeesterszoon die van huis uit overtuigd patriot was – zijn patriotsgezinde vader was na de Pruisische invasie van 1787 uit het stadsbestuur gezet en door het prinsgezinde Friese hooggerechtshof anderhalf jaar opgesloten in het Leeuwarder Blokhuis¹¹ – was de gelukkige die de alweer een week oude revolutie-editie van de *Amsterdamsche Extra-Courant* dankzij de koerier uit Kampen na diens barre tocht in handen kreeg gespeeld, in Leeuwarden, waar Fockema sinds het afronden van zijn rechtenstudie woonde en werkte als veelbelovende advocaat. Maandagavond kon de jongeman het grote nieuws in zijn woonplaats ondergronds bekendmaken. Na de maaltijd begaf hij zich discreet naar De Jonge Moor, een koopmanshuis voor koloniale importwaren met een beeld van een geslaafde Afrikaanse tabakspukker op de gevel, waar overdag in de drukbezochte gelagkamer Javaanse koffie werd geschonken en de krant werd besproken onder het genot van een pijp Amerikaanse tabak, en waar ook regelmatig grote dansfeesten en muziekkuitvoeringen werden georganiseerd, behalve op de eerste dag van de week. Want dan kwam in De Jonge Moor een patriotsgezind leesgezelschap bijeen – in de avond en in het geheim, omdat sinds 1787 patriotse verenigingen in heel het land streng waren verboden. In de dieper in het pand gelegen geheime ontvangstkamer las Daam Fockema op maandagavond 26 januari het *breaking news* over de politieke aardverschuiving in de belangrijkste stad van het land voor uit de inmiddels zeven dagen oude *Amsterdamsche Extra-Courant*.¹²

AMSTERDAM, den 19. January. Voorleden nacht en heden is onze Stad in groote beweging, en men hoort overal een algemeen vreugden-gejuich op de Straaten, over de voorgevallene schielijke veranderingen. De Nationaale Vlaggen waaijen van de Stadhuis-Tooren, en een ieder loopt met Nationaale Cokarden op hunne hoeden, by den weg. Ook heeft men reeds de Vryheids-Boom op den Dam voor het Stadhuis geplant.

En dat was nog maar de summiere aankondiging op de voorpagina van de reguliere kranteneditie, met het ochtendnieuws van die 19de januari. Nu kwam Daam Fockema toe aan de op een los extra blad gedrukte revolutie-

bijlage van later die dag, met het levendige verslag van de razendsnelle verdere ontwikkelingen in Amsterdam. Aan het eind van de ochtend waren alle leden van het zittende stadsbestuur door het Amsterdamse revolutionaire comité dringend verzocht om per direct op te stappen uit hun intimiderende stadhuis op de Dam, waar het bronzen beeld van Atlas die heel het heelal op de brede schouders torst alweer twee eeuwen waakte over wat tot voor zeer kortgeleden 's werelds allergrootste en allerrijkste handelsmetropool was geweest. De heren regenten hadden zich op het horen van de plechtige belofte dat ze niet hoefden te vrezen voor lijf of goed naar hun koetsen laten dirigeren met de opdracht de politieke arena onmiddellijk te verlaten. In de middag had het Amsterdamse revolutionaire comité vanaf de pui van het ontruimde stadhuis de op de Dam verzamelde opgewonden burgerij toegesproken en de allereerste democratische verkiezingen van Amsterdamse stadsbestuurders aangekondigd. Tot besluit van de speech vroeg het comité aan de mensenmenigte of men voor het moment kon instemmen met de beëdiging van 21 revolutiegezinde interim-stadsbestuurders, die op de Dam een voor een aan de burgerij werden voorgesteld: vrijwel allemaal kooplieden, met een ambachtelijke uurwerkmaker die afkomstig was uit een familie van Amsterdamse scheepstimmerlui en een aan lagerwal geraakte winkelier die als oud-reder al zijn handelsschepen in een vroegere oorlog met Engeland had verloren in de gelederen. Daarop waren de 21 man onder gejuich van de menigte op de Dam het stadhuis binnengetroten. Ze hadden plaatsgenomen in de raadszetels van de die ochtend opgestapte regenten en ze waren diezelfde dag nog aan de slag gegaan om Amsterdam een nieuwe tijd in te loodsen. Zeventig jaar later bleek het revolutionaire gebeuren van deze 19de januari wat Multatuli betreft nog steeds zo memorabel dat hij die speech uit de tijd van zijn grootouders integraal opnam in zijn *Ideën*, om te concluderen dat er op de Dam ronde taal was gebezigd die 'riekte naar winkel en werkplaats'.¹³

In het jaar I kon Daam Fockema met de krant in de hand zijn Friese publiek in De Jonge Moor laten meegenieten van die revolutionaire toespraak op de Dam:

AMSTERDAM, den 19den January.
Eerste Dag der Vrijheid.

VRYHEID, GELYKHEID, BROEDERSCHAP.

WAARDE MEDEBURGERS!

—

BRAAVE STADGENOOTEN!

Thans zyt gy,
door de Edelmoedige Hulp des Franschen Volks,
en het gepast gebruik dat gy van uwe eigene kragten gemaakt hebt,

Vry.

Gy verkrygt daar door alle uwe Rechten,
welke U gewelddaadig ontvreemd waaren,

en waarop gy allen,
wie gy ook zyn moogt,
een gelyke aanspraak hebt.

GY ZYT VRY! GY ZYT GELYK!

Het patriotse leesgezelschap in De Jonge Moor trakteerde de jonge brenger van het goede nieuws over de omwenteling op een staande ovatie.

Daags na het uur U in De Jonge Moor kwam het patriotse leesgezelschap in actie als revolutionair comité. De leden waren scherpzinnig genoeg om het politieke talent van Daam Fockema te herkennen en benoemden de jongeman tot hun woordvoerder. Onder zijn leiding zond het comité nieuwsboden uit naar andere plaatsen om heel Friesland zo snel mogelijk op de hoogte te brengen van de revolutie. Op 10 februari ontsloeg het comité alle

zittende leden van het Leeuwarder stadsbestuur om ze in afwachting van de allereerste democratisch georganiseerde stedelijke verkiezingen per direct te vervangen door revolutiegezinde interim-stadsbestuurders. In de navolgende dagen werden ook in de overige Friese steden alle zittende regenten per onmiddellijk naar huis gestuurd, met de boodschap dat burgers ‘in deeze verlichte dagen’ geen moment langer wensten te worden geregeerd door nooit door het volk gekozen bestuurders die in 1787 onder dreiging van Pruisisch geweld ook nog eens op volstrekt eerloze wijze in de raadszetels waren beland.¹⁴ Op 19 februari kregen ook alle leden van de Staten van Friesland die het evenmin democratisch gekozen gewestelijke bestuur vertegenwoordigden het dringende verzoek hun Landshuis te Leeuwarden in afwachting van de allereerste democratische provinciale verkiezingen per direct te verlaten. De zwaar verontwaardigde Statenleden hadden twee weken eerder al bakzeil gehaald, toen ze onder druk van alsmaar dreigender nieuwsberichten over het oprukken van Franse troepen naar het hoge noorden morrend en kniezend akkoord waren gegaan met de vredesvoorwaarden van de opperbevelhebber van het Bataafse legioen Daendels. Acht jaar lang had de gewestelijke Statenvergadering keihard geweigerd duizenden politieke vluchtelingen een generaal pardon te gunnen, waardoor al die mensen sinds 1787 nooit naar hun huizen hadden kunnen terugkeren om hun werk weer op te pakken en hun gezin weer te onderhouden. Tot de nu tegen wil en dank in het Landshuis ondertekende vredesvoorwaarden behoorde de onmiddellijke nietigverklaring van alle opsporingsbevelen, alle vrijheidsstraffen, alle verbanningen, alle verbeurdverklaringen en alle andere veroordelingen van patriotten die dateerden uit 1787 en later jaren. Eise Eisinga kon terugkomen.

BROEDER? BURGER IS AL MOOI GENOEG!

In het bevrijde Friesland dat Eise na zijn thuiskomst aantrof bleek de sfeer om te snijden, want juist hier hadden tal van Friese prinsgezinde kopstukken die in 1787 niet gevluchte politiek actieve patriotten – mensen als de vader van Daam Fockema – met grootschalige arrestaties en jarenlange opsluitingen nog vele malen harder aangepakt dan in overige gewesten het geval was geweest. En vervolgens hadden ze acht jaar lang genadeloos heer en meester ge-

speeld over patriotsgezinde burgers, met massale ontslagen, nietsontziende perscensuur, en een naargeestig gedoogbeleid ten aanzien van orangistische straatterror. Een van die prinsgezinde kopstukken was een vroegere dorpsgenoot van Eise Eisinga: jonker Idzert Aebinga van Humalda, plattelandsburgemeester oftewel grietman van het district Hennaarderadeel, en een vooraanstaand lid van de geprivilegieerde raad van edelen in de Staten van Friesland, die vergaderden in het Landshuis te Leeuwarden. Op zijn oude dag herinnerde de jonker zich nog goed hoe het was geweest toen het plebs het in het revolutiejaar 1795 plotseling voor het zeggen kreeg.

‘In 1795 was ik grietman van Hennaarderadeel en lid der Staten. Op Woensdag den 11 Februari kom ik van het Landshuis uit de Vergadering, waar mij in de Korfmakersstraat de heer Banken en de ledezetter Van Gorkum ontmoeten. Naar mijne gewoonte wijkende en hen groetende, zegt de eerste tegen mij: *Dag, broeder!* Waarop de andere hervat: *Zoo? Broeder? Burger is al mooi genoeg!* Dit was het eerste voorspel van de overgewaaide *Égalité*.¹⁵ Jaren nadien was jonker Idzert nog net zo verontwaardigd als in het door hem verfoeide zogenaamde ‘jaar 1’, voor fatsoenlijke lieden onveranderd 1795, toen die paapse koopman Banken en die omhooggevalen loontrekker Van Gorkum het bestonden om hem, hoogadellijk Statenlid, bij het verlaten van het statige Landshuis op straat publiekelijk te kleineren met hun *Dag, broeder!* en *Dag, burger!*

Jonker Idzert was veertig in 1795. In zijn jongere en wildere jaren had hij nog fikse kritiek laten horen op het beleid van Willem v, ondanks het feit dat zijn eigen vader dankzij diezelfde prins van Oranje groot aanzien genoot als grietman en als legerofficier. Maar met dat onvoorzichtige gedrag was jonker Idzert na zijn huwelijk keurig gestopt. Vervolgens had hij na de door Willem gearrangeerde Pruisische militaire invasie van Nederland vuile handen gemaakt door als rechter in het Friese hooggerechtshof geen kik te geven, toen de fanatiek prinsgezinde procureur-generaal die de rechtbank voorzat vanaf 1787 bevel gaf tot het oppakken van talloze achtergebleven Friese patriotten en het opsporen van zo veel mogelijk gevluchte Friese patriotten, die na hun arrestaties allemaal in het Leeuwarder Blokhuis gevangen werden gezet. Zodoende had jonker Idzert zich tegen de tijd dat zijn hoogadellijke vader op zijn sterfbed lag in woord en daad ruimschoots bewezen als een fervente Oranjeklant, net als zijn oude heer – hetgeen cruciaal was voor jonker Idzerts carrière omdat het Willem was die na het overlijden van een oude grietman

de nieuwe grietman aanwees. Op die momenten koos de prins van Oranje steevast de grootste jaknikker uit een drietal in schijn door de Friese vrije boeren voorgedragen kandidaten: de zonen – of schoonzonen of desnoods neven – van met geld smijtende aristocratische grietmanfamilies, die op het Friese platteland zo veel mogelijk stemgerechtigde boerderijen hadden opgekocht dan wel omgekocht.

Grietmannen waren de oppermachtige dorpsburgemeesters van Friesland. Ze hadden als woordvoerders van hun plattelandsdistricten levenslang recht op zitting in de geprivilegieerde raad van edelen van de gewestelijke Statenvergadering, waar ze gezamenlijk driemaal sterker vertegenwoordigd waren dan de afgevaardigden van de elf Friese steden, wat maakte dat grietmannen zonder enig omkijken naar de wezenlijke belangen van boeren of burgers soeverein konden beslissen over Frieslands bestuur en wetgeving. Bovendien waren grietmannen heer en meester over een enorme hoop gewestelijke vacatures voor allerlei snel roulerende en uitstekend betaalde hoge ambtenaarsposten. Die ze vervolgens schaamteloos aan zichzelf toewezen, of aan naaste familieleden gaven, of aan cruciale bondgenoten beloofden. Binnen de eigen grietenij – zoals de Friese plattelandsdistricten heetten – traden de grietmannen op als burgemeester én als rechter, en benoemden zij alle vanuit de dorpen voorgedragen medebestuurders, en alle voorgedragen mederechters, en alle voorgedragen hogere en lagere ambtenaren, tot de door de dorpskerk voorgedragen schoolmeester aan toe. Van de gelukkigen die bij de grietman in de gratie vielen en een of ander ambtje in de wacht wisten te slepen kon als tegenprestatie uiteraard onvoorwaardelijke loyaliteit aan de grietman worden geëist. In een tijd waarin politiek bedrijven door de gevestigde orde sinds mensenheugenis werd opgevat als een levensopdracht om de samenleving zonder serieuze ideële verplichting te *managen*, waarbij het landsbelang met een Trumpiaanse vanzelfsprekendheid volstrekt ondergeschikt werd gemaakt aan de belangen van de eigen familieonderneming, was het ook nog eens goede gewoonte dat een grietman al die hoge en lage ambtenaarsposten simpelweg te koop kon zetten, om de benoeming uiteindelijk blindelings toe te wijzen aan de hoogste bidders. Om ervoor te zorgen dat het voor het leven toegewezen grietmansambt als ticket tot macht en mega-inkomsten voortdurend in de eigen familie bleef was het voor grietmangeslachten dan ook zaak de Oranjeprijs koste wat kost tevreden te houden – en dus had jonker Idzert

tijdig zijn huik naar de wind gehangen. Nu werd de rekening gepresenteerd. Het was het jaar 1.

In zijn memoires blikte jonker Idzert sceptisch terug op de volkshysterie in Leeuwarden bij de aanvang van dat vermaledijde zogenaamde ‘eerste jaar der Bataafse vrijheid’. Terugkerende patriotse vluchtelingen werden op 10 februari onder dramatisch klokgelui en provocerend kanongebulder als helden in hun stad verwelkomd, door ‘Burgeressen’, in het wit. De dames dansten malle dansjes rond een tot vlak onder de top gestripte kaarsrechte spar die doorging voor Vrijheidsboom omdat er een hoedje op was gezet, het idiote gevaarte was neergezet in het hart van de stad, recht voor het stadhuis – en pal tegenover het door de gevluchte Willem v net op tijd leeggehaalde paleis van de Oranje-Nassaus. Op de kerktorens wapperden vlaggen in rood-wit-blauw, zónder Oranjewimpel. Er was ook nog een luidruchtige volksvereniging opgericht in de stad die zich ronkend Volkssociëteit Ter Handhaving van

Takje van de in 1795 opgerichte Vrijheidsboom te Leeuwarden.

de Rechten van de Mens en Burger noemde: een gezelschap schreeuwerig gepeupel dat lui als de hondsbrutale loontrekker Van Gorkum in de gelederen telde, en dat nu een *bucketlist* had opgesteld van wenselijke revolutionaire maatregelen. Totale maatschappelijke ontwrichting viel te vrezen van deze winkeldrijvers en handwerkbazen, afgaand op hun uit Frankrijk overgewaaiden en van modieuze 'Égalité' doordrenkte absurde eisenlijstjes. Want dit volk eiste de gekste politiek correcte dingen, van het uitbannen van livreien als verplicht 24/7-uniform voor bedienden die als geknechte mensen woonden in het huis van hun heer, of het afschaffen van het aristocratische privilege om vrij te mogen jagen zodat er in de hoogste kringen continu wild op tafel stond, tot het uitkeren van financiële schadeloosstellingen aan alle politieke vluchtelingen, op kosten van de regenten die sinds de Pruisische invasie van 1787 in het van patriotten gezuiverde stadhuis en Landshuis op het pluche hadden gezeten. Jonker Idzert had de verdere ontwikkelingen niet afgewacht. Kinderen om afscheid van te nemen had hij niet. Op 15 februari 1795 was hij vertrokken, met zijn koets en met een koppel van zijn bedienden in livrei, naar Duitsland, waar jonker Idzert zich in opdracht van Willem v ging bemoeien met de plannen voor een door de oudste zoon van de prins te leiden orangistische militaire invasie van Nederland.

BEVRIJDINGSFEEST, 5 MAART 1795

Op een van de vele grenswegen die in de eerste maanden van het jaar 1 wemelden van massaal naar huis en haard terugkerende patriotse vluchtelingen bewoog zich een door jonker Idzerts Friese hooggerechtshof veroordeelde patriot die in heel het land bekendstond als verdienstelijke planetariumbouwer: Eise Eisinga. Acht jaar eerder had Eise als vooraanstaand politicus in zijn woonplaats Franeker in de lente en zomer van 1787 actief verzet gepleegd tegen de door Willem v over het land afgeroepen Pruisische invasie. Met de soldaten van de prins van Oranje en de Pruisische troepenmacht in aantocht had Eise in de nacht van 23 september 1787 Nederland halsoverkop moeten verlaten om zo snel mogelijk naar Duitsland te vluchten, met achterlating van zijn toen al vermaarde planetarium, zijn woning, zijn wolkammersbedrijf, en zijn gezin: zijn vrouw Pietje en zijn twee kinderen, Jelte van dertien en

Jacobus van drie. Tot overmaat van ramp overleed Pietje het jaar erop geheel onverwacht. Eise mocht van jonker Idzerts Friese hooggerechtshof niet naar huis komen om zijn vrouw te begraven en zijn kinderen te verzorgen. Zijn zonen werden onder voogdij gesteld en zijn woning werd verhuurd, en zijn levenswerk, de na jarenlang rekenen en tekenen gebouwde tikkende tijdmachine die op de zoldering van zijn huis een in natuurtijd bewegend planetarium aandreef, zijn wonderlijke automaton, zijn hemelklok, stond stil.

Eises woonplaats was als een van de meest opstandige patriottenbolwerken in heel Nederland hard aangepakt in 1787. Willems legerleiding had Franekers vesting in de ochtend van 24 september met geweld opengebroken en de stad vervolgens onder militair bewind geplaatst. Tot ontsteltenis van de inwoners waren toen de massieve eikenhouten deuren uit de stadspoorten gesloopt door de bij burgers ingekwartierde soldaten van Willem, die zijn militairen order gaf om de weggebroken poortdeuren in de grote Martinikerk te stallen en ze daar demonstratief met ijzeren kettingen vast te ketenen zodat voortaan geen mens zich nog binnen Franekers stadsmuren voor zijn legers kon verschansen. Na deze collectieve vernedering volgde een klopjacht van de prinsgezinden in het Friese hooggerechtshof op niet tijdig gevluchte patriotse kopstukken. In Franeker alleen al werden binnen enkele dagen meer dan twintig man opgepakt. Ze werden naar Leeuwarden gebracht en vastgezet in het Blokhuis. Velen waren net op tijd gevlucht. Eise was een van hen.

Nu, acht jaar later, vierde Eises woonplaats de vrijlating van haar gevangenen en de thuiskomst van haar vluchtelingen. Op 5 maart 1795 trakteerde Franekers drie weken eerder geïnstalleerde interim-stadsbestuur de burgerij op een uitbundig Vrijheidsfeest dat in de vroege middag aanving met een bevrijdingsparade en tot in de late uurtjes werd voortgezet met een concert en een bal. De viering in Franeker haalde de Nederlandse kranten omdat ze indrukwekkender georganiseerd bleek dan in menige andere stad. Op last van de interim-stadsbestuurders werd het politieke script van dit opmerkelijke Vrijheidsfeest vereeuwigd in een brochure door Franekers teruggekeerde balling Jacobus Scheltema, een jonge jurist die in zijn Duitse wijkplaats een tijdlang kamers had gedeeld met stadsgenoot en medevluchteling Eise, en die zich na thuiskomst zou ontpoppen als chroniqueur van het revolutietijdvak. Waarschijnlijk waren er in maart al behoorlijk wat voormalige ballingen present bij de plechtigheden, de inmiddels alweer eenenvijftigjarige Eise mo-

gelijk ook, want Franekers theatrale bevrijdingsparade had duidelijk tot doel de thuiscomers een hart onder de riem te steken. Het was een symbolische optocht van jarenlang eenzaam achtergebleven familieleden.

Het terugplaatsen van de houten deuren in de Franeker stadspoort op 5 maart 1795.